

Запропонованою роботою я не мала на меті зробити всеохоплюючий нарис історії розвитку картографування київського міського простору. Це, зрештою, неможливо зробити одній людині. Таке завдання мали б виконати хтось із братії географічного цеху та фахівці архітектури. Однак, здається, зараз їм не до теоретичних міркувань та історичних споглядань. Шалений бум на будівництво в Києві, якого не знало, напевне, наше місто від віку свого заснування, містить кілька складових цього процесу: від реконструкцій та реставрацій того, що залишилось, переходячи через зразки сучасної імітації середовища кінця XIX — початку XX ст., до відвертих архітектурних ексцесів, — усе це байдуже спостерігати важко...

Старі образи Києва — мапи, залишені попередніми поколіннями, — відображають місто в значно менших мірилах існування та розвитку, однак усі вони, на відміну від сучасних способів репрезентації проектної документації (де не видно самого контексту міста, так, ніби Києва взагалі не існує, а сам «шедевр» польоту архітектурної думки ширяє в пустелі), — старі мапи несуть дух Києва. Хоч би які нововведення та свіжі ідеї були представлені на них — завжди знайдеться Софія Київська, Печерський, Михайлівський монастирі — константи містобудівної основи й беззаперечні доміанти будь-яких втілень архітектурних та організаційно-просторових рішень від XI до XXI ст.

Мапи мають свій дух і свої тверді закони передачі ландшафту міста та архітектурних споруд на ньому. Від окомірних пейзажних перспектив до карт початку

XX ст. — кожен час у свій спосіб передавав образ Києва. Символи передавання реалій та тлумачення ознак столиці, упритул до часів Першої світової війни, є надзвичайно цікавим предметом дослідження. У першу чергу об'єктами вивчення тут є збережені ранні матеріали іконографії та мапографії Києва XVII ст., найчастіше без зауваження імен авторів-укладачів та майстрів-виконавців, чиї ідеї були покладені в основу безцінних пам'яток. Однак не менш цікавими є, наприклад, фотографії анонімних німецьких розвідників, що закарбували так звану відому «київську рибу» — вигляд міста з висоти пташиного польоту, де Київ у межах абрисів річок Дніпра, Либеді, Глибочиці дійсно вгадується як Місто-Риба...

У ранній період спостерігався спосіб пейзажного відображення дійсності: численні горбочки, яруги, долини, ліси, садки, городи — об'єкти обов'язкового передавання ландшафту міста. Храми, дзвіниці, будови, мури, брами, стайні тощо — будівельні урбаністичні об'єкти XVII ст., характерні для ранніх картографічних пам'яток міста. Однак, додані до цих зображень мірила, лінійки та годинники переконують у тому, що це такі мапи, виміряні й точно передані способом математичного вирахування об'єкти Києва, позначені в умовних знаках.

До низки цих рисунків-означень Києва в II-й половині XVII ст. додаються зображення-символи фортець, укріплень, редутів, башт, «раскатів» та інших об'єктів «воєнної ідеї» московських колоніальних політичних кіл, що в XVIII ст. переростають у чітку графіку павуків-укріплень, функція яких полягала здебільшого в утриманні підлеглої

Що перше: археологія чи політика?

Щоб визначити характер і напрямок думок дослідників Києва на довгому шляху пошуків, де, як завжди буває, трапилися і помилкові шукання, і визначні наукові відкриття, і протистояння думок, і забуття, — варто зануритись у минулі двісті років київської картографічної історіографії. Початок її відраховується від 1826 року, коли митрополитом Євгенієм Болховітіновим був опублікований план Києва Афанасія Кальнофойського 1638 р. Дещо передувала цьому процесові київська археологія. Однак цілеспрямованих археологічних робіт у Києві на початку XIX ст. не проводилося. На випадкові знахідки натрапляли здебільшого в процесі фортечних будівництв, які передбачали масштабні земляні роботи. Випадкові відкриття історичних артефактів збуджували фантазії місцевої публіки: скарби ввижались всім. Чутки про знаходження скарбів були в Києві фольклорною темою. Одним із перших документально зафіксованим був скарб із

Кирилівської церкви ще 1605-го р. Принаймні так свідчать судові документи¹⁾ того часу. Підозріла форма подання інформації: привласнення віднайденого скарбу, приписане претендентом на кирилівське ігуменство Василем Красовським своєму конкуренту Войтеху Соколовському, — привід для звинувачення опонента. Зрозуміло, що двигуном такої «археології» була боротьба за матеріальну вигоду, адже обидва учасники судової тяганини були ставлениками князя Василя-Костянтина Острозького. Зрозуміло, що мотиви в судовій справі стали політично-конфесійними: Красовський та Соколовський по черзі виборювали в короля свої права на Кирилівський монастир.

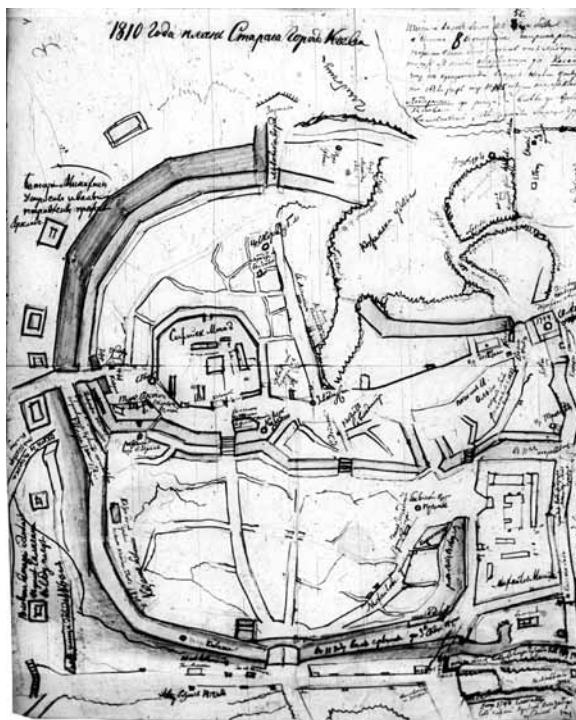
Ще одним духовним «археологом» був відомий митрополит Петро Могила. Текст про його «віднайдення» поховання київського «князя Володимира» в Десятинній

¹⁾Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [далі — ІР НБУВ]. Ф. 304, дис. 2303. Арк. 163 зв.

ній боротьбі»³²). Важко сказати, що саме побачила пересічна публіка в цих публікаціях, але легенда таким чином отримала свою локалізацію та просторове втілення. Це виявилось напрочуд привабливим методом дослідження давнього київського минулого не тільки для любителів.

Більш точним джерелом київської картографії був свого часу визнаний план Києва 1745 р.³³ Його інструментальна основа не викликає сумніву, однак у ретельно знятій з нього штихарській копії для видання все ж було спотворено оригінал — експлікація карти мала більше номерів і пояснень, ніж об'єктів, позначених цифрами, було додано помилок щодо означень 44-ого і 46-ого номерів. Це джерело вперше зафіксувало інституцію укладення карти — Київську інженерну команду. У подальшому вона використовувалася для звіряння точності інших планів і карт Києва, більш ранніх за походженням, хоча її точність, як було доведено згодом, була нижчою за лаврські плани 1661 р. До видання карти міста 1745 р. решта пам'яток картографії Києва, які ми знаємо нині, ще не були відомі. На шляху «відкриття» давнього Києва стали створювати історичні карти, його реконструкції, що базувалися почасти на якихось аматорських археологічних розкопках, а почасти на уяві авторів, як от Кіндрата Лохвицького, відомого «дослідника» пам'яток на території старого міста.

1896 р. картографічний шедевр Афанасія Кальнофойського був іще раз опублікований окремим виданням В.І. Ханенка *Древний план города Киева 1638 г.*³⁴ Це ошатне видання було покликане представити широкому читачеві цю пам'ятку, а також містило дослідницьку несподіванку у вигляді окремого аркуша з фрагментом плану (території Софії Київської), представленого в дзеркальному відображенні. Саме так професор Ніколай Петров був витлумачив об'єкти цієї частини міста. У передмові до його видання були пояснені аргументи

Іл. 8. Лохвицький Кіндрат. Рукописний план пам'яток та археологічних об'єктів у Старому місті на 1810 р. 1840 р.

такого таємничого варіанту зображення, однак запропонований вигляд плану викликав довгу дискусію в середовищі істориків. Робота професора *Историко-топографические очерки древнего Киева*³⁵ стала результатом цього дзеркального захоплення: вертаючись до роботи Кальнофойського у відповідних місцях, він стверджував, що в своїй основі план був правильним зображенням панорами міста з детальним нанесенням міських забудов, але в процесі вирізування в дереві був спотворений,

³²Там само.

³³Фундуклей И. *Обозрение Киева в отношении к древностям*. Киев., 1847, додаток.

³⁴*Древнейший план города Киева 1638 г.* Издание Б.И. Ханенко. Киев, 1896. 5 табл.

³⁵Петров Н.И. *Историко-топографические очерки древнего Киева*. Киев, 1897. 267 с., додаток-план. Миколай Петров залишив чималий науковий доробок дослідження цього джерела: уперше він опублікував статтю в «Киевском слове» *О древнейшем плане г. Киева* (1896, 3 грудня, № 3196, С. 2; 7 грудня, № 3200, С. 1–2; 9 грудня, № 3202, С. 1–2); *Еще о плане Киева 1638 года. (Ответ г. Голубеву)* // Киевское слово, 1897, 20 травня, № 3360, С. 1; 21 травня, № 3361, С. 2; 22 травня № 3362, С. 3. Причиною захоплення темою замку Олельковича, мабуть, стало написання Петровим рецензії: *Замок князя Симеона Олельковича и летописный городец под Киевом* В.М. Гошкевича // Журнал министерства народного просвещения. [Далі — ЖМНП] 1890. № 3.

ливість авторові точно передати вигляд Вічного міста з пташиного польоту, фактично зобразивши його в тривимірних координатах. Відповідно до традиції вирізаного в мармурі за наказом імператора Септімія Севера (II — початок III ст. н.е.) спеціального плану Рима, Київ не міг бути порівняний із таким певним картографічним способом фіксації, як, власне, і більшість міст Західної Європи на час свого виникнення. Проте серед зображень найраніших світових збережених мап Київ попадається на карті арабського картографа, Абу-Абдаллага Мухамеда ібн-Мухаммеда ібн-Абдаллага ібн-Ідріс аль-Хаммуді аль-Хасані, відомому як аль-Ідрісі³⁷, продовжувача Птолемеєвої традиції, що жив і працював при дворі норманського короля Сицилії Роджера II. Так стверджувати дозволяє основа його робіт — мережа довгот і широт. Аль-Ідрісі використав цю систему задовго до того, як європейці «відкрили» Птолемея.

Зображення міста в традиції арабської та турецької мапографії

Арабська традиція знання про наші землі значно старша за західноєвропейську. Адже практика відвідування та нанесення на мапи теренів України відома наразі як мінімум від 820-х років. Абу Абдаллах (Абу Джафар) Мухаммад ібн-Муса аль-Хорезмі³⁸ створив мапу світу як ілюстрації до свого твору «Книги картин Землі»³⁹.

У кінці IX ст. аль-Джайгані, вазир Саманідів, володарів Харасану у «Книзі доріг для пізнання держав» написав про три племені русів:

³⁷Полотнюк Я. *Давня Русь на арабській карті XII ст.* // Жовтень, 1980, № 9. С. 110–114; Коновалова И. Г. *Восточная Европа в сочинении ал-Идриси*. Москва, 1999. С. 251 Огляд історіографії карти аль-Ідрісі: електронний ресурс, режим доступу: <http://idrisi.narod.ru>.

³⁸ Аль-Хорезмі (бл. 783–850 рр.) — видатний арабський учений-універсаліст, жив і працював у Багдаді. Брав участь у вимірюванні довжини градуса меридіана для уточнення величини округлості Землі, віднайденої ще в давні часи. Ним було вихаровано значення дуги в 1°, наближене до сучасних 111 км.

³⁹Багров Л. Вказ. праця. С. 29.

«...з русинів, що мешкають ближче до Булгара, їх володар живе в місті **Куяба**⁴⁰ і він більше Булгара... І найвіддаленіша з них група, що зветься ас-Славія, а (інша — **Т.Л.**) група їх зветься ал-Арсанія і князь їхній сидить у Арсі. І люди для торгівлі прибувають у Куябу. Що стосується Арси, то невідомо, щоб хто-небудь із чужоземців досяг її, оскільки вони (мешканці — **Т.Л.**) убивають всякого чужинця, який туди поїде»⁴¹.

Допіру можна сказати, що це перша світова згадка про наше місто, коли його назва була транслітерована в іншу мову з оригінальної. Однак, за джерело аль-Джайгані слугував текст ібн-Хордадбега⁴², де було згадано купців-русів, відокремлених від купців-слов'ян. Датування цього джерела донині залишається суперечливим: принаймні коливається між 30–80 рр. IX ст. Невідомо, чи був при цьому творі картографічний додаток, але послідовність і організація матеріалу говорить на цю користь. Так само, як і у відомих описах мандрів ібн-Фадлана, члена посольства халіфа аль-Муктадира до волзьких булгар у 920-х роках⁴³. Адже активне пересування цього мандрівника (до річч, особистого знайомого вже згаданого аль-Джайгані) у складі посольства та фіксація місць та подій, так яскраво описаних цим автором, досі викликають жваві дискусії на тему: де ж саме вони відбувалися? Кінець мандрівки посольства фіксований у Волзькій Булгарії

⁴⁰Цитата за: *Древняя Русь...* С. 217. Тут посилення на: *Bibliotheca geographorum arabicorum* / M. J. de Goeje. Lugduni Batavorum, 1870–1894, Т. II/2. Р. 397. Тексти ібн-Хаукаля видані голландським орієнталістом І. Крамерсом у 1938–1939 рр. за стамбульським рукописом кінця XI ст. Ним було зазначено про супровід тексту мапами, але зразки автор не навів.

⁴¹Пор.: Січинський В. *Чужинці про Україну*. Київ: Довіра, 1992. С. 14.

⁴²Ібн-Хордадбех (бл. 820–913 рр.) — видатний географ, автор твору «Книга шляхів та країн». Електронний ресурс, режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hordabeh/frameset1.htm>

⁴³Ібн-Фадлан. *Записка о путешествии на Волгу*. Електронний ресурс, режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fadl/index.php. Цікавим зауваженням цього автора є згадка про «північну стіну» Олександра Македонського, або стіну Гога і Магога.

Іл. 48. План Дальніх печер лаври з Тератургеми

Іл. 70. Воздвиженська церква на Ближніх печерах із гравюри «Собор Печерських Святих»

святих. Гілка дерева Дальньої печери має 26 квіток-портретів, Гілка Ближньої — 28. Обидві вони сходяться в центрі, під іконою Пресвятої, де зображені біля хреста дві групи Святих: ліворуч на чолі зі Святим князем Володимиром Святі Борис, Михаїл, Гліб, Іоан, праворуч на чолі зі Святою княгинею Ольгою п'ятеро постатей, імена яких затерті через поганий стан збереженості гравюри. Прикметно, що «дерево» не містить жодного зображення світської особи й не «продовжує» генеалогію представників династії Рюриковичів ані з місцевими князівськими, ані з московськими спадкоємцями престолу, що стає в майбутньому (після подій 1654 р.) майже обов'язковим прийомом перетворення печерської сакральної традиції в політичний панегірик. Найяскравіший зразок такого перетворення — теза Івана Обидовського, де в одній генеалогічній лі-

Іл. 71. Воздвиженська церква на Ближніх печерах з видання Патерика 1661 р.

нії зі Святими зображено осіб царської сім'ї Романових³⁷.

Ще одна ознака «вимірюваності» печерської святині — віднайдений під час розбирання в 60-х роках XX ст. завалів підірваного собору в цегляній кладці 1729 р. шиферний (пірофілітовий) стовп, укопаний у землю, що слугував «наріжним» каменем закладення собору. Оскільки розкопки засвідчили, що стовп не був порушений із XI ст. — можна впевнено стверджувати, що святиня була виміряно закладена й опис цього процесу, а головне — збереження інформації про процес вимірювання увійшов у канонічні тексти печерської духовної традиції.

Важливою особливістю віднайденої пам'ятки є збереження для печерських карт тричастинності зображення Печерського монастиря: верхньої території монастиря з Успенським собором посередині, Дальніх печер із постаттю Св. Феодосія, Ближніх печер із постаттю Св. Антонія. Печери на цій гравюрі зображені у вигляді пейзажу наземної частини. Під час його порівняння з планами Кальнофойського впадають в око дерев'яні храми на Дальніх та Ближніх печерах, що з'явилися тут протягом 50-их рр. XVII ст. На Ближніх печерах видно Воздвиженську церкву з боку центральної апсиди, до речі, у якій існують діючі двері — від них видно стежку. Вигляд цієї церкви верифікується зображенням на карті з

³⁷ Люта Т.Ю. Могілянський «THEATRUM GLORIAE» Івана Мазепи // Пам'ятки України. 2013. № 1. С. 54–63.

Справи підкоморські

У першій половині XVII ст. техніка виконання українських карт і планів була різноманітною й відповідала рівню місцевих наукових знань та потреб створення мап. Досліджувані пам'ятки цього часу — зразки оковимірювальної, напівінструментальної та інструментальної зйомок.

Європейська традиція вже тоді спиралась майже на півторастолітній досвід інструментальних вимірів та практику передачі зображень: Гемма Фрізіус ще 1533 р. написав «*Libellus de locorum describendorum ratione*» — «Книжечка застосування накреслюваних розрахунків», яка поширювалась не тільки з метою створення «пізнавальних» мап, але й задля використання в повсякденних потребах, зокрема при необхідності створення мап для судових процесів за земельні володіння. Саме ця прагматична ідея лежала в основі створення більшості збережених межових та маєткових карт України. Відповідною була й вимірювальна найпростіша техніка. Тріангуляцію¹ застосував австрієць Августин Хиршфогель, який допомагав Сигізмундові Герберштайну робити його мапи Московії 1546 р., а також

під час складання плану Відня 1549 р., штихованого на міді 1552 р. Саме він був і автором підручника з геометрії «*Geometria*» (1543 р.)².

На середину XVII ст. була створена праця річпосполитського інженера-картографа й математика Йозефа Нароновича-Наронського (1615–1678 рр.) «*Księga nauk matematycznych*»³, що підсумувала знання в цій галузі на теренах Корони та Великого князівства Литовського. Наронович-Наронський брав участь у геодезичних вимірах Гійома Левасера де Боплана 1639–1640 рр. в Україні. І українська складова вимірювальних процесів була зображена на відомих мапах Боплана у вигляді окремої міри довжини: українська миля «*Okrenika*» на шкалах-мірилах у Боплана завжди зображена найбільшою серед європейських

¹Метод геодезичних вимірювань на місцевості за допомогою побудови системи трикутників та виміру всіх їхніх кутів.

²Ivanczak, Op. cit. 264. Уляна Кришталович на підставі львівських збірок вважає, що система тріангуляції застосовувалась в Австрійській імперії з 1770 р.: *Рукописні карти Галичини XVII–XVIII ст. у фондах ЦДІАЛ // Картографія та історія України. Збірник наукових праць. Видавництво М.П. Коця. Львів, Київ, Нью-Йорк, 2000. С. 218–224.*

³Рукопис чотиритомного посібника Наронського був опублікований лише 2002 р. професором Томашем Новаком під назвою *Kartografia*. (Białystok, 2002. 226 s.)

Документальні картографічні джерела з історії міста, що зберігаються в різних архівах та бібліотеках України, а також зарубіжних зібраннях, є величезним масивом маловідомих пам'яток з історії Києва, починаючи з XVII століття. Карти та кресленики як окремі частини загального великого «пазла» історії міста представлені у величезному різноманітті за змістом, хронологією, обсягом інформації й техніки виконання, дають виключну можливість усебічного дослідження не лише міської історії, формування території, розвитку, забудови, архітектурного вигляду і т.п., але й вивчення історії окремих дисциплін — картографії, геодезії, топографії, зрештою, містобудування, архітектури, військової та політичної історії, історії уявлень, ідей та архетипів. Зрозуміло, що документальні карти та плани Києва є також незамінною основою під час реконструкції та відбудови пам'ятників архітектури та архітектурних ансамблів, якщо такі потреби виникнуть попри вже, здається, усталену практику заміни старих пам'яток новобудами.

Існуючі графічні матеріали, що зберігаються в архівних фондах, були створені в процесі практичної діяльності фондоутворювачів — установ, у межах діяльності яких карти й плани створювалися. Мета створення та зміст карт різноманітні: від загальноілюстративних до спеціальних будівельних

чи військово-стратегічних. Характер зображення та розміри території обумовлені приналежністю картографічного джерела до певного фонду, що є характерною ознакою, за допомогою якої можна групувати документи, зазначити їхні особливості й виділити найбільш яскраві зразки.

Найповніші та різноманітні за змістом збірки картографічних матеріалів зберігаються в архівосховищах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, у Державному архіві Київської області, Державному архіві м. Києва, Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського. Матеріали з картографії Києва зберігаються також у зібраннях Росії: Російській національній бібліотеці, Російському державному архіві давніх актів, карти військового походження — у фонді Імператорського депо карт Російського державного військово-історичного архіву, в окремих фондах Санкт-Петербурзької філії Інституту російської історії РАН, у зібраннях Російського державного історичного архіву в Петербурзі, також поодинокі картографічні пам'ятки є й у музейній системі та системі бібліотек Російської Федерації та України.

Найціннішими серед збірок для картографічної історії Києва є фонди закладів, які безпосередньо займалися упорядкуванням землі та її межуванням, геодезичною зйомкою та створенням планів міста, окре-

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

див. — дивись	р. — рік, ріка
зв. — зворот	р-н — район
м. — місто	с. — село, сторінка
м-ко — містечко	сл. — слобода
м-р — монастир	спр. — справа
о-в — острів	ст. — століття
оз. — озеро	ур. — урочище
оп. — опис	ф. — фонд

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абрагамович З. (*Abrahamowicz Z.*) — 44, 47, 50
Абрамова І. — 151
Агафія, ігуменія київського Софійського
Богословського монастиря — 131
Акройд П. — 8-9
Аксак Стефан, київський суддя — 115, 142
Александрович В. (*Aleksandrovich V.*) — 65-67
Александрович С. (*Aleksandrovich St.*) — 102
Алфьорова Г.В. (*Алфёрова Г.В.*) — 20, 29-30, 105,
125, 136
Альшиц Д.Н. — 15
аль-Джайгані Абу Абдаллах Мухаммед ібн-
Ахмед ібн-Наср, географ, везир при дворі
Саманидів — 40
аль-Ідрісі Абу Абдаллах Мухамад ібн-Мухамад
аль-Хамуді аль-Хасані, знаменитий географ
при дворі сицилійського короля Роджера II
— 40-42, 48
аль-Кушчи Алауддин Абуль-Касим Алі ібн
Мухамад, астроном імперії Тимуридів — 43
аль-Муктадир Абуль-Фадль Джафар ібн
Абдулах Білах, багдадський халіф з династії
Абасидів — 40
аль-Хорезмі Абу Абдулах Мухамад ібн Муса,
великий персидський вчений-універсаліст
— 40
Амбергер Крістоф, художник — 39
Ан'єзе Батиста (*Battista Agnese*), італійський
картограф — 54
Ананьєва Т. — 16-17, 149
Анахарсис, син скіфського царя Гнура — 34
Анахіна Л.С. (*Анахина Л.С.*) — 32
д'Анджело Джакомо (*Iacopo di Angelo da*
Scapreria), італійський перекладач з латини
та греки — 32-33, 49
Андрій Апостол (Первозваний) — 14, 16, 80, 92,
100, 134, 136

Аненков О.С. (Анненков А.С.), гвардії поручик,
крадій кладів з Десятинної церкви — 16
Анна, візантійська принцеса з Македонської
династії, дружина кн. Володимира
Святославича — 70
Анна Донна, літературний персонаж — 157
Антоній (Печерський), Святий — 72, 76, 94
Антонін Пій, Тит Аврелій Фульв Бойоній Арій,
римський імператор — 61
Аполонія, дружина шведського лікаря — 92
Аракчєєв А.А. (Аракчеев А.А.), граф, російський
воєнний міністр — 149
Аріадна, давньогрецький міфічний персонаж
— 95
Аріуш (Арій), засновник єретичної течії
християнства аріанства — 72
Арістотель, давньогрецький філософ — 42
Аріян Флавій Луцій, грецький історик з
Римської імперії, географ — 35
Аскольд, легендарний київський князь — 13,
20
Аскоченський В.І. (*Аскоченский В.И.*) — 67
Ахілл, античний герой — 93
Ахметов Р. — 8

Б

Б'янка Андреа (*Bianco Andrea*), венеційський
мореплавець, картограф — 48
Багров Л. (*Багров Лев, Bagrow Leo*) — 32-33, 37,
40, 43, 47-50, 53-55, 57-58, 89, 106
Балашов К. — 92
Баранович Лазар, митрополит — 93, 125, 130
Барклай де Толлі Міхаель Андреас
(Барклай де Толли Михаил Богданович),
російський фельдмаршал — 12
Батий (Бату хан), онук Чингизхана — 152
Баязид II, турецький султан — 43

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК¹⁾

А

Адріатичне море — 93
Азагарій, Азагаріум (Azagarium), міфічне місто (озеро) на мапах Птолемея — 37
Азія — 40
Айя Софія в Стамбулі — 43
Аквітанія — 45
ал-Арсланія — 40
Амадока, Амадокійське оз. (Amadoka palus) — 37, 39
Америка — 36
Амстердам, м. — 106
Андріївська (Воздвиженська) церква — 14, 99-100, 136, 144, 149, 159
Андріївська вулиця — 26
Андрія Апостола церква у Печерському монастирі — 92
Антіохія, м. — 35
Антонієві — див. Ближні печери
Антонія Печерського церква — 81
Арса, м. — 40
ас-Славія — 40
Аскольдова могила — 13
Астрака — 93
Атлантичний океан — 32
Аусбург, м. — 27
Аустерліц, м. — 12
Африка — 48

Б

Багдад, м. — 40-41
Баден-Вюртемберг, земля — 33
Балтійське море — 36
Баразула, м. — див. Березань, м.
Баришівка (Barszowka), м-ко — 116, 119
Беразлав, м. — див. Переяслав, м.
Березань (Баразула), м. — 42
Берестове, с. — 142
Берестя, м. — 54
Бзов (Bzow), с. — 115, 117, 119
Бирківське поле — 148
Бистрий (Быстрий) перевал — 115
Бисурманське — див. Бусурманське, ур.
Бичин, м. — 92
Біла Русь — 49
Біла Церква, м-ко — 74
Білгородка, м-ко — 56
Білоцерківська дорога — 111
Біржа, м. — 102

Біскупське поле — 148
Бусурманське (Бисурманське), ур. — 115, 142
Благовіщення Богородиці церква Печерського монастиря — 80
Благовіщення Пресвятої Діви церква на Золотих воротах — 81
Ближні (Антонієві) печери — 78, 81, 83, 84, 88-90, 92, 99
Бог (Гіпаніс), р. — 59, 60
Богоявленський собор Києво-Братського монастиря — 136
Божок, р. — 60
Болгарія — 93
Большатин, с. — 115
Бориса і Гліба Святих монастир — 144
Борисоглібська церква — 26
Бориспіль (Bariszpol), м-ко — 111, 114-119, 141
Бористен, р. — див. Дніпро, р.
Бортники (Bortniki), с. — 113, 117, 119
Борщагівки, Борщівки, сс. (Петропавлівська, Миколаївська, Михайлівська, Софійська) — 56
Борщовці, с. — 144
Боярки (Пожарки), городище — 115
Бровари (Провари, Brovary), м. — 114, 117, 118
Броварські ворота — 123
Брусія — 45
Булгар, м. — 40
Бусурманське (Бисурманське) городище — 115, 142
Быстрий — див. Бистрий перевал

В

Вавилон, м. — 9, 36
«Вавілон», київський картографічний об'єкт — 157
Валахія — 76
Вапівці, с. — див. Ваповичі, с.
Ваповичі (Вапівці), с. — 57
Варваринська вулиця — 26
Варязьке море — 64
Василівське поле — 148
Васильківські ворота — 25
Василя Великого церква — див. Трьохсвятительська
Ватикан — 33
Велика Підвальна, вул. — 26
Велике відділення Верхнього Києва — 137
Велике князівство Литовське — 4, 60, 70, 101, 103, 108, 116
Великобританія — 14
Венедська затока — 36
Венеція, м. — 39, 49, 53

¹⁾До географічного покажчика внесені сакральні споруди Києва та картографічні об'єкти.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

На першій та четвертій сторінках обкладинки

Фрагмент перспективи Київської фортеці та частини форштадту 1783 р. (*Російський державний військово-історичний архів (далі — РДВІА), ф. 349, оп. 18, спр. 2532*).

На передньому форзаці

Вигляд Верхнього Києва на плані 1786 р. (*Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі — ЦДІАУК). Ф. 193. Оп. 3. Спр. 90*).

На задньому форзаці

Вигляд Печерської фортеці на плані міста 1786 р. (*ЦДІАУК. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 90*).

На авантитулі

Київські Святі з княгинею Ольгою та князем Володимиром на чолі. Фрагмент деревориту «Собор Печерських Святих» (*Музей книги та друкарства, №355*).

На титулі

Успенський собор Києво-Печерського монастиря. Фрагмент деревориту «Собор Печерських Святих» (*Музей книги та друкарства, №355*).

Вклейка після с. 32:

лицьовий бік: кресленик-мапа Києва та околиць 1719 р. (*ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 3 заг. Спр. 630*);

зворотній бік: Поділ на мапі Києва 1786 р. Фрагмент. (*ЦДІАУК. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 90*).

Вклейка після с. 112:

лицьовий бік: перший примірник мапи Київських околиць 1650-х рр. за підписом Юрія Немирича. (*ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1-а вотч. Спр. 326. Арк. 140*);

зворотній бік: другий примірник мапи Київських околиць 1650-х рр. за підписом Юрія Немирича. (*ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1-а вотч. Спр. 326. Арк. 141*).

Шмугтитули на ст. 7, 11, 31, 65, 83, 101, 121, 141, 158:

картуші з карт України Гійома Левассера де Боплана видань 1648–1662 рр.

С. 12

Іл. 1. «План Николаевского монастыря, с показанием каким образом предполагается каменья здания подорвать порохом, а ограду с воротами сломать до основания. Сочинен в Кіеве генваря дня 1812-го года».

РДВІА. Ф. 846. Военно-ученый архив (далі — ВУА). №2343.

С. 13

Іл. 2. Вигляд дівочого Печерського Вознесенського монастиря оточеного спорудою арсеналу. З панорами Печерської фортеці 1783 р.

РДВІА, ф. 349, оп. 18, с. 2532.

С. 14

Іл. 3. Зображення «бывшей ставки ея императорского величества в прошлом 1744 году сентября» з мапи Києва 1768 р. з проектом будівництва царської резиденції.

РДВІА. Ф. ВУА. №16709.

С. 15

Іл. 4. Вигляд Печерської фортеці на плані міста 1786 р.

ЦДІАУК. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 90.

С. 18

Іл. 5. План Верхнього Києва 1768 р. із зазначенням Георгіївського храму.

РДВІА. Ф. ВУА. №316789.

С. 19

Іл. 6, 6а. Копії з планів Афанасія Кальнофойського опубліковані митрополитом Євгенієм Болховітіновим.